

Григорій Аврахов

ІЗ ІСТОРІЇ ЗАДУМУ ТА ВИДРУКУВАННЯ ПРАЗЬКОГО “КОБЗАРЯ”

Історія з’яви першого “повного” видання поетичної спадщини Т.Шевченка приховує в собі громаддя ще не досліджених, як то б належало, виняткової значущості подій, організаційних заходів, поважних чинників, гідних шани імен, безпосередньо причетних до успішного явлення в світі життєдайного Слова. Ще й понині малозвісними лишаються основні виконавці дерзновенного задуму, ініціатори економічної підмоги Старої Громади. Та й основоположну чинність Федора Вовка, Олександра Русова потрактовано скупю, а почасти й викривлено. Що ж до імення їхньої сподвижниці — Софії Русової — не знаходимо згадки навіть у “Шевченківському словнику” (К., 1977—1978). Геть замовчувано дієву допомогу російського поета Я.Полонського. Хоча саме йому належало обґрунтування ідей двокнижного видання творів: “цензурних” і “безцензурних”. При тім публікацій спішних, бо вже заходило на те, що “можуть виникнути нові умови, або “временная правила”, або й настоящі закони, які дуже обкарнають в Росії волю печатного слова взагалі, а українського — особливо. Через те він [Полонський] раїв поспішитися з друкуванням “Кобзаря”, щоб не приключилося якої перешкоди і щоб хоч перша половина його (цензурна) встигла піти у продаж у Росію”¹.

Після завершення розпочатої справи, О.Русов справді “побачив, що добре пораяв Полонський — не баритися з виданням “Кобзаря”, а скоріше пускати його в світ: бо як би спізналися ще на півроку, то вже обидва томи дісталися б тільки для заграниці” (125—126).

Поради поета визначили стратегію спішного проходження друку, допоки не згустилися чорношари “терористичного натиску на українське слово, який у подробицях став звісним тільки згодом” (135).

У цьому зв’язку добрим словом варто згадати видавця “Кобзаря” чеха Едварда Грегга (Gregra), завдяки якому було відлито потрібну кількість українських літер, забезпечено високу, як на той час, поліграфічну культуру, а після завершення друку — активне “проштовхування” першого тому крізь рогатки цензурних заборон. Спільними зусиллями Е.Грегга та Я.Полонського “цензурована” перша книга майже повним накладом (а він сягав 5000 примірників!) дісталася книгарень підросійської України.

Маємо прояснити, чому місцем видрукування було обрано Прагу. Тут спрацювало відразу кілька чинників. Найперше — чеські інтереси О.Русова. Він сподівався знайти у нащадків Павла Йосефа Шафарика повен текст поеми “Єретик” із поетичною посвятою “Шафарикові” та призібрати матеріали до магістерської дисертації “Ян Жижка”². Неабияку роль відіграло й те, що Едвард Грегг, доволі знаний у Чехії громадський діяч і прогресивний видавець, “мав велику типографію, найкращу книготоргівлю у Празі; мав він при типографії й словолитню (slevarnu), значить міг сам і літери для українського тексту зробити, що було б далеко трудніше у других типографіях. До його я й звернувся з проханням заготовити нові літери і візерунки до перших літер кожного віршу” (128).

¹ Русов О. Спомини про празьке видання “Кобзаря” // Україна. — 1907. — Кн. 2. — С.128. Далі сторінку зазначаємо в тексті.

² Савченко Ф. Листування О.О.Русова з Я.П.Полонським в справі споминів про Шевченка для празького видання “Кобзаря” // Україна. — 1927. — Кн. 5-6. — С. 99.

З метою захисту від переслідувань імперії, О.Русов умовив Е.Грегра, “щоб він це видання прозвав своїм, бо росіянинові, що, втішки од домашньої цензури, видає за границею щось нецензурне, звісно, могло б добре достатися. Грегр так і зробив” (128).

Успішне видання празького “Кобзаря” — ще одне яскраве свідчення чесько-українського порозуміння на високих параметрах духовного єднання. А між тим у жоднім із доступних мені довідників імені Едварда Грегра не згадувано. Як немає згадок і про відчайдушні спроби Я.Полонського протиснути в Росію бодай перший “цензурний” том. А він таки добився свого!

“З цього приводу, — згадує О.Русов, — Полонський писав мені, що йому прийшлося вести велику баталію, поки він одвоював пропуск і тому через границю. Воно й справді вже не легко мабуть було добитися цього блага, бо не далі, як місяців через 3–4 після того вийшов неопублікований закон, яким трохи не зовсім заборонялося видання українських книжок” (130).

Тож варто б шанувати позиційну чесність російського достойника, оборонця нашої духовності. А натомість — нагле замовчування “Споминок про Шевченка”, першодрук яких здійснено в “цензурній” книзі празького “Кобзаря”³. Того ж 1876-го “найдражливіший” для московитів і вилучений спогодя момент перепублікував В.Н.Вовк-Карачевський, підписавшись криптонімом “ZZZ”⁴. Востаннє повен текст спогадів Я.Полонського передруковано 1878 р.⁵. Саме ця наспіх компонована книжка спричинила цензурну заборону публікувати спомини Я.Полонського повним текстом⁶. Найрішучий спротив великоімперців викликало правдомовне свідчення Я.Полонського щодо гостро негативного осуду Т.Шевченком Пушкіна: найперше за “Полтаву”. І не тільки за великоімперське паплюження української справжності в поемі, а й за ницу заздрість в “Моей родословной” до “хохлов”, удостосних князівського рангу: “Не пел с придворными дьячками / В князя не прыгал из хохлов”. Так нібито не з родовитих “хохлов” його княгиня Наталя.

Із причин недостямності вузьколобих “Споминок про Шевченка” було піддано остракізму: передруковуватися вони могли тільки у спотвореному, до невпізнання сутнього, вигляді. Майже п’яту частину авторського тексту було вилучено: із 184 рядків першопублікації друкувалося лише 143. Та найогидніше те, що це чорнодушся замовчувалося, ніби такого й не було. І тут малоросейство пішло з московітами навперегін.

Якщо, препаруючи спогади Я.Полонського, російські видавці хоч викрапували всі чотири лакуни⁷, то “наші” русотяпи не зробили навіть цього. Неприпустимо — фальсифікував документне джерело С.Шаховський⁸, а за ним усі інші. Навіть чесніший із-поміж науковців А.Костенко, покликаючись на празьке видання “Кобзаря”, криводушить: “Всі шість сторінок своїх спогадів Полонський зосередив на портреті Шевченка...”⁹. Але ж бо! З шести сторінок у науковий обіг пущено тільки три.

Така ж неправдомовність у впорядкованих А.Костенком “Спогадах про Шевченка” видання 1958 р.¹⁰. Недобачають поглуму і впорядники та перекладачі “Споминок...” В.Бородін та М.Павлюк у перепублікації (за московським взірцем) 1982 р.¹¹. Ім’я Я.Полонського навіть не згадано і в книжці Г.Марахова “Т.Г.Шевченко в колі сучасників. Словник персоналій” (К., 1976).

³ Шевченко Т.Г. Кобзарь, з додатком споминок про Шевченка писателів Тургенєва і Полонського. У Празі. — 1876. — С. IX — XIV.

⁴ Киевский телеграфъ. — 1876. — № 44, 14 апр.

⁵ Пискунов Ф.М. Шевченко, его жизнь и сочинения, сборник материалов для полной биографии Т.Г.Шевченка. — К., 1878. — С. 77–105.

⁶ Отечественные записки. — 1879. — Т. 245. — № 7. — С. 124–127.

⁷ Т.Г.Шевченко в воспоминаниях современников / Составление, подготовка текста, вступ. статья и комментарии Н.Ф.Бельчикова и Л.Ф.Хинкулова. — М., 1962. — С.306–309.

⁸ Про Шевченка // Літ.-крит. зб. / Упоряд. С.Шаховський. — К., 1939. — С. 95–98.

⁹ Костенко А. Шевченко в мемуарах. Критичний нарис. — К., 1965. — С.222.

¹⁰ Спогади про Шевченка / Упоряд., вступна стаття та коментарі А.І.Костенка. — К., 1958. — С.431.

¹¹ Спогади про Тараса Шевченка / За ред. І.Дзевєріна, упоряд. і перекл. В.С.Бородіна, М.М.Павлюка. — К., 1982. — С. 337 — 339.

Зважившись покласти край ницому блюзнірству, подаємо повен текст “Споминок про Шевченка” — за першодруком¹². Як може переконатися неупереджений читач, жодним чином російського генія тут не принижено, зате непоступлива принциповість генія українського здобула документоване підтвердження.

¹² Шевченко Т.Г. Кобзарь з додатком споминок про Шевченка писателів Тургенєва і Полонського. У Празі. 1876. Вивірено лакуни за вид.: Т.Г.Шевченко в воспоминаньях современников. — М., 1962. — 512 с. Свавільні вилучення подаємо курсивом. — Г.А.

СПОМИНКИ ПРО ШЕВЧЕНКА

Я.П.Полонського

... Незадолго до кончини Императора Николая познакомился я съ бывшимъ тогда президентомъ Академіи Художествъ графомъ Q.И.Толстымъ, и только тогда въ его домѣ впервые услыхалъ я имя Шевченка. Начавши службу свою на Кавказѣ и съ тогдашней литературой знакомясь только при посредствѣ журналовъ, я въ печати ни разу не встрѣчалъ этого имени и о стихахъ его не имѣлъ ни малѣйшаго понятія. Раньше о его “Кобзарѣ” и о плачевной судьбѣ его узналъ я отъ моего Петербургскаго пріятели Андрея Александровича Сонцева.

Съ возшествіемъ на престолъ нынѣ царствующаго Государя-Императора, во многихъ проснулась надежда на помилованіе ссыльнаго поэта, — и надежды эти оказались осуществимыми. Графиня Н.Н.Толстая, жена Президента, была одна изъ самыхъ горячихъ заступницъ Шевченка и хлопотала о его возвращеніи. Кто изъ тогдашнихъ высшихъ государственныхъ сановниковъ помогъ ей въ этомъ дѣлѣ? — не знаю.

Не прошло и году, какъ Шевченко былъ на свободѣ, пріѣхалъ въ Петербургъ и занялъ въ Академіи Художествъ приготовленную для него небольшую комнатку на антресоляхъ, съ полукруглымъ итальянскимъ окномъ надъ воротами.

Съ тѣхъ поръ я не разъ встрѣчался съ нимъ у Толстыхъ. Личность его по внѣшности не производила на меня никакого особенно сильного впечатлѣнія. Даже костюмъ его — нѣчто въ родѣ казакина и баранья малороссійская шапка — въ то время не могли поразить меня своей оригинальностью: такіе простонародные костюмы то и дѣло попадались тогда и на Невскомъ, и въ обществѣ посреди свѣтскихъ дамъ и фрачниковъ. (Даже юный редакторъ “Свѣточа” ходилъ въ мужицкой поддевкѣ, въ широкихъ бархатныхъ штанахъ и точно въ такой же хохлацкой шапкѣ).

Не смотря на нѣкоторую мѣшковатость и тяжеловатость въ движеніяхъ, Шевченко вовсе не казался челоѡкомъ, забытымъ судьбой: онъ былъ простъ и свободенъ въ отношеніяхъ и никогда не конфузился, какъ конфузятся обыкновенно личности, обиженныя фортуной и въ тоже время одержимыя бѣсомъ постоянно ихъ грызущаго самолюбія. Говорятъ, что хитрость — характерная черта малороссіянъ; Шевченко въ такомъ случаѣ составилъ бы рѣзкое исключеніе изъ ихъ общаго типа, такъ какъ онъ былъ челоѡкъ въ высшей степени безхитростный, запальчиво-откровенный и даже безстрашный въ томъ смыслѣ слова, что неумѣренныя рѣчи его частенько заставляли другихъ бояться за него, или затыкать уши и убѣгать.

Шевченко, какъ мнѣ кажется, не былъ ни говорунѡмъ, ни веселымъ собесѣдникомъ. Умный отъ природы, онъ въ то же время не былъ ни ученъ, ни начитанъ: онъ жилъ стремленіями и тѣмъ козацкимъ духомъ, который воодушевлялъ его. Въ минуты сильнаго душевнаго настроенія онъ могъ бы оттолкнуть любого франта дикими проявленіями своей страстной ненависти ко всему тому, что испортило жизнь его.

Слово і Час. 2004. №5

У него на антресоляхъ въ низенькой комнаткѣ я былъ только одинъ разъ, видѣлъ овчинный тулупъ на кровати, безпорядокъ на столѣ и штофъ выпитой водки: Шевченко въ Петербургѣ жилъ на походную ногу и не мечталъ ни о какомъ комфортѣ. Говорили мнѣ, что въ это время онъ уже былъ въ связи съ какою-то бѣдной молоденькой мѣщаночкой, былъ къ ней привязанъ всей душой и ворковалъ какъ голубь, когда она приходила къ нему на свиданье — въ худыхъ башмакахъ, въ одномъ платкѣ и дрожа отъ холоду въ морозныя ночи. Только такихъ и могъ любить Шевченко: я бы и вообразить себѣ не могъ его влюбленнымъ въ какую-нибудь свѣтскую барышню. Казалось, старая закоренѣлая вражда ко всему господскому до такой еще степени жила въ немъ, что самое знакомство съ барынями и барышнями онъ считалъ какъ-бы нѣкоторымъ съ его стороны снисхожденіемъ. Онъ былъ демократъ не по теоріи, не по своимъ взглядамъ на жизнь, но такъ сказать демократъ по натурѣ. Въ своемъ демократизмѣ онъ точно также не могъ бы дать себѣ отчета, какъ и въ томъ невольномъ проникновеніи въ духъ народныхъ украинскихъ думъ и пѣсень, которое составляло характеристическую черту его музы. Короче сказать, — это былъ человекъ вполне непосредственный.

Сидя въ гостяхъ у Шевченка, я узналъ изъ рѣчей его, что онъ не любитъ нашего поэта Пушкина и не потому, чтобъ онъ считалъ его дурнымъ поэтомъ, а просто по тому, что Пушкинъ — авторъ поэмы “Полтава”: Шевченко смотрѣлъ на Кочубея, не болѣе какъ на доносчика, Пушкинъ видѣлъ въ немъ вѣрнаго сподвижника Петра Великаго, оклеветаннаго и казненнаго Мазепой. Напрасно увѣрялъ я Шевченка, что съ своей точки зрѣнія Пушкинъ правъ и что онъ точно также искрененъ какъ и Шевченко въ своей ненависти къ полякамъ. Шевченко тѣмъ сильнѣе бранилъ Пушкина, чѣмъ горячѣе я защищалъ его. Удивляюсь, какъ послѣ такого спора Шевченко и до конца дней своихъ сохранилъ ко мнѣ искреннюю пріязнь и всегда при встрѣчѣ на улицѣ готовъ былъ въ обѣ щеки цѣловать меня; удивляюсь потому, что Шевченко не былъ изъ числа людей, способныхъ легко мириться съ тѣми, кто думалъ иначе чѣмъ онъ — особенно если предметомъ этихъ думъ или спора была его родина.

Не знаю, каковы были его политическія убѣжденія; думаю только, что были они на столько же непрактичны, на сколько благородны. Разъ на вечерѣ у Бѣлозерскаго, редактора журнала “Основы”, я помню, Шевченко подтвердилъ мнѣніе одного заѣзжаго Славянина — Галичанина, что всякая политика безнравственна, что ради политическихъ соображеній совершались и совершаются всѣ неправды и изъ нихъ проистекають всѣ злостастія племенъ и народовъ, почему для государства самое лучшее — не имѣть никакой политики.

Помню также, что на Екатерину II Шевченко смотрѣлъ только какъ на виновницу крѣпостнаго права въ Малороссіи, — и знать ничего больше уже не хотѣлъ, ни видѣть, ни слышать. Крѣпостное право это — ненавидѣлъ онъ всѣми силами души своей, и въ этомъ случаѣ какъ бы вторилъ всѣмъ лучшимъ настроеніямъ какъ нашего общества, такъ и лучшихъ представителей тогдашней нашей литературы.

Кромѣ писанія стиховъ Шевченко занимался рисованіемъ, и по прибытіи въ Петербургъ горячо ухватился за самый легкій способъ гравированья посредствомъ крѣпкой водки (eau forte). Не знаю, былъ ли бы Шевченко великимъ живописцемъ, если бы судьба не помѣшала ему доучиться въ академіи, если бы онъ принялся за палитру и за картины большихъ размѣровъ; но какъ рисовальщикъ, смѣло говорю, онъ могъ бы стать въ числѣ европейскихъ знаменитостей, если бы продолжалъ свои занятія.

У меня были имъ сдѣланные и мнѣ подаренные оттиски имъ самимъ начерченныхъ и отгравированныхъ рисунковъ. Въ настоящее время они находятся въ коллекціи гравюръ, собранныхъ сенаторомъ Дм. Алекс. Ровинскимъ. Послѣдній просилъ меня добыть для него портретъ Шевченка, имъ самимъ на мѣди начерченный и оттиснутый; но нигдѣ этого портрета я не видѣлъ и не знаю, существуетъ ли онъ на свѣтѣ.

Лучшій із рисунків Шевченка, який я видів (внутренність солдатської казарми: нары, печь, полати, разв'язане б'льє і между групами солдатів його собствена фігура), знаходяться в альбомі Нат. Бор. Суханової. Наталія Борисівна (Харківська поміщиця), була одною із почитальниць його музи, часто пригласила його к' себе, угощала його ужинами і шампанським, і, не смотря на свій аристократизм, гордилася його знакомством; нерідко покупала його рисунки для своїх альбомів — і все-таки в кінці кінців з ним поссорилася.

Шевченко чому-то став просити її дати йому на час вищеупомянутий рисунок (в'роятно для того, щоб зняти з нього копію), — просив особисто, просив письменно, але г-жа Суханова р'шительно відказалася вивертати з альбому його рисунок. Боялася вона, що Шевченко по розс'янності його не повертить їй, або не хот'ла, щоб з цього рисунка була сд'лана копія, — не знаю. Знаю тільки, що Шевченко був зб'шений, при ч'м вибрав її всіма елико можливими непечатними вираженнями і перестав навіщати її.*) — Два рази Шевченко був у мене на квартирі (в домі С.Петербурзького університету) і, як мн' пам'ятається, обидва рази заходив до мн' вм'ст' з г. Мик'шиним, який супроводив Шевченка в нічних його походах з т'м може бути, щоб не дати йому розбушеватися і потрапити в руки поліції.

В останній раз Шевченко був у мене ввечері в сильно збудженому стані; згадував про своє д'ство, про своїх рідних, знайдених ще в кр'постному стані, скрежетав зубами, плакав; нарешті, звагнувшись, так хватив кулаком по столу, що чашки з чаєм слет'ли на пол і розбилися в дребезги. В ту мить я не міг утишити його, да і не хот'в, так як вповн' розд'ляв його ненависть до всякого роду рабству.

Один остр'як, який не раз видів Шевченка в різних настроєннях, сказав про нього: “Це — боров, в котрому поєт' малиновка!” Але хто знає долю Шевченка, той охотно простить йому його р'зкості або недоліки.

1875. 1 Октяб'ря.

* Нам доводилося чути про цю ж бариню, що вона по смерті Шевченка зараз прибігла на його квартиру і перш усіх принесла великий букет з квіток. Ред. [першодруку].

Галина Бурлака

СПІВРАЦЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО І ОСИПА МАКОВЕЯ У ПЕРШІ РОКИ ВИДАННЯ “ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВОГО ВІСТНИКА” (з додатком вибраних листів О.Маковея до М.Грушевського)

Наприкінці ХІХ століття в українському культурному просторі відчувалася гостра потреба повноцінного літературного журналу. Кілька періодичних видань, які на той час з певними застереженнями можна було віднести до цього типу періодики — “Киевская старина”, “Зоря”, “Житє і слово” — мали кожен свою специфіку, але перший не міг відповідати вимогам часу через заборону в Росії українського слова, двотижневик “Зоря” в основному не виходив поза межі консервативно-ліберальних цінностей, а Франкове “Житє і слово” занепадало через надзвичайно скрутні, насамперед матеріальні, обставини.

Отже, коли М.Грушевський після трьох років роботи у Львові вирішив заініціювати нове періодичне видання, він бачив, що передова громадськість була готова до цього, потреба нового журналу витала у повітрі. Однак, щоб застерегтися від небажаних